

**MİNEXANIM NURİYEVA TEKELİ,
MERKEZİ RUSİYANIN TÜRK COĞRAFYASI
(ETİMOLOJİ ÇALIŞMA), BAKI: 2018, 276.**

Ahat ÜSTÜNER*

Bir milletin yurt edindiği coğrafyaya vurduğu ilk damgalardan biri yer adlarıdır. Yer adları yüzyıllar geçse de o toprakların sahibi olan, o bölgeyi yerleşik hayata hazırlayan milleti yansıtan en önemli belgelerdir. Yer adları geçmişle günümüz arasında sağlam bir bağ oluşturur ve bir bölgenin yerleşim tarihi ile ilgili araştırmalarda tarihî gerçeklere işaret eder. İnsanlar vatan edindikleri coğrafyayı adlandırarak, oraya kendi dillerinin ve kültürlerinin mührünü de vurmuş olurlar. Bu gerçek bilindiği için bir bölgeyi fetheden milletler oranın adını değiştirerek, ilk sahiplerini unutturmaya, kendi yerleşim bölgeleriymiş gibi göstermeye çalışırlar. Bu değiştirme işi ne kadar özenle yapılırsa da yörenin asıl adı birtakım tarihî belgelerde yaşamaya devam eder.

Azerbaycanlı değerli araştırmacı Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekeli'nin yazdığı *Merkezî Rusiyanın Türk Coğrafyası (Etimoloji Çalışma)*, (Zerdabi Ltd, MMC) adlı eser, Türklerin tarihî geçmişte yaşadığı, bugün dışarıda kalan bölgelerdeki yer adları ile ilgili yapılmış önemli çalışmalardan biridir ve bu bölgeye ilişkin ilk çalışmadır. Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekeli eserinde, tarihî dönemlerde bir Türk yurdu olan, ancak bugün Rusya'nın sınırları içinde kalan, başkent Moskova ve çevresindeki

Geliş Tarihi: 20.11.2018

Kabul Tarihi: 30.11.2018

Yazının Künyesi:

Üstüner, A. (2019). "Minexanim Nuriyeva Tekeli, Merkezî Rusiyanın Türk Coğrafyası (Etimoloji Çalışma), Bakı: 2018, 276." *Türk Dünyası*, 47, 265-270.

DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk.2019.107

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, austuner@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7814-7200

Merkezî Rusya vilayetlerine dâhil olan bölgelerde kullanılan Türkçe kökenli yer adlarını araştırmış; bu adların yapılarını, hangi boy veya şahıs adına dayandıklarını, bu adların ne zaman verildiklerini ve eğer değiştirilmişlerse ne zaman değiştirildiklerini, tarihî geçmişlerini ve bu kelimelerin etimolojilerini gün ışığına çıkarmıştır.

Eserinde, kent, şehir, nehir, ırmak, dağ, arazi gibi yer adlarının tarihi ile ilgili çoğunluğu Rusça yazılmış çalışmalardan, çeşitli tarihî belgelerden, sözlüklerden faydalanan yazar, bilimsel yöntemlerle ve tarafsız bir bakış açısıyla yer adlarını kökenlerine ve anlamlarına göre tahlil etmiştir.

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Filoloji Fakültesinde çalışan Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekeli akademik çalışmalara, Meşhur Türkolog Altayşunas Afad Kurbanov'un rehberliğinde 1983 yılında başlamıştır. 2004 yılında *Rus Dilinde Türk Sözlere* adlı çalışmayla doktora-sını tamamlayan Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekeli kendi ifadesiyle; "Ümumtürk medeni mirasının araştırılıp tedkik edilmesi, ortak tarihimizin bilerekden tahrif edilmiş şerefli sahifelerini yeniden berpa etmek; Türk dillerinin tarihi, bu günü ile bağlı problemleri ve uğurları, nehayet kadim Türklerin dünya kültüründeki mövkeyini aşkarlamak istikametinde araştırmalar" yapmıştır.

Eserinin başında yer verdiği "Okuyucuya" başlıklı bölümde "Moskova ve Rus devleti hakkında geniş yayılmış bir deyim var: Rus'u kaşı, altından Tatar görünecek" diyen yazarın eserlerinin büyük kısmı bu konuyu ele almaktadır. Yazar çalıştığı konularla ilgili olarak; "*Hazırda müstakil Türk Respublikalarının, o cümleden vatanım Azerbaycanın harici elakelerinin genişlenmekte olduğu indiki merhalede tarihî keçmişî sık karşılıklı elake şeraitinde cereyan etmiş Türk soylu halkların öz arasındaki elakelerinin öyrenildiği kimi – bu halkların tarihen diğer halklarla da sakladıkları ve yaşatdıkları münasibetlerin araştırılmasına ve nehayet tedkikatçıların bu sahalarda kuvvelerinin birleşdirilmesine büyük ehdiyaç duyulur... Tarihde Türk ve tarihi coğrafyada Türk izi meni daim düşündürür.*" demektedir. (s. 8)

2006 yılında profesör olan araştırmacı Türkolojiyle ilgili, büyük Rus yazarlarının eserlerinden tarayarak tespit ettiği Rus dilinin bütün tabakalarında görülen Türkçe alıntıları ele aldığı *Rus Dilinde Türk Sözlere* (Bakü, Nurlar Yay., 2006), Türk kökenli Rus soyadlarının yaranma ve formalaşma tarihi olan *Türk Asıllı Ruslar* (2. Baskı: Bakü, Nurlar Yay., 2010), Rusların Türk menşeli soyadı ve mahlaslarının etimoloji sözlüğü olan *Türk İmzası* (Bakü, Nurlar Yay., 2006), millî sınırların dışında kalmış, bugün başka adlarla tanınan eski Türk yer - yurt adlarının tarihlerini araştırdığı *Türk Kitabı* (Bakü, Nurlar Yay., 2009), Azerbaycan devletinin bağımsızlık ka-

zanmasında büyük rolü olan Kafkas İslam Ordusunun mücadele hareketi tarihini araştırdığı *Kafkas İslam Ordusunun Kronologiyası* (Bakü, Nurlar Yay., 2008), yüzyıllar boyunca süren çeşitli olaylar ve savaşlar sonucu millî sınırların dışında kalan Türk şehirleri hakkındaki *İstilalar, Muharibeler, Türk Şehirlerinin Taleyi* (Bakı, Adiloğlu, 2005), Türk dünyasının ünlü şahsiyetlerinin yer aldığı *Yaddaş Kitabı: Azad ve Tenha Adamlar* (Bakı, Elm və Təhsil, 2018), *Sanat Keşifleri, Yaraticılık Seadeti* (Bakı, Elm və Təhsil, 2018) gibi araştırmaları ile dikkat çekmektedir.

Yakın zamanlara kadar hakkında araştırma yapmak bir tarafa sözünü bile etmenin siyaseten mümkün olmadığı, Türkoloji açısından büyük önem taşıyan konularda bugün bu tür araştırmaların yapılması çok sevindirici bir durumdur. Araştırmanın niteliği dikkate alınırca bu konuları layıkıyla araştırabilmenin ancak araştırmacının sahip olduğu gibi bir donanımına sahip olmakla mümkün olabileceği açıktır. Rusça ve Farsça bilen ve Çağdaş Türk Lehçelerine vakıf olan Prof. Dr. Minehanım son yıllarda ulusal “Mahmud Kaşgarî”, TÜRKSAV’ın “Türk Dünyasına Hizmet”, “Resul Rıza” ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkaz - Media Teşkilatının “Cesaretli Kalem”, Yazıçılar Birliğinin “Vatan” ödüllerine layık görülmüştür.

Merkezî Rusiyanın Türk Coğrafyası (Etimoloji Çalışma) adlı eserini yazar kısaca şöyle özetlemektedir:

“Kitab Merkezi Rusiyanın vilayetlerine dâhil olan şehir, kasaba, kent, çay ve göl isimlerinin tarihine, habele lingvistik araştırılmasına hasır olunmuş ve sayısız sayıda - Moskvanın merkezinden başlasak, burada Basman-naya, Arbat, Bolvannaya, Baraş, Balkan, Nabat bürcü, Bersen sahili, Balçuk, Orda, Beklemiş bürcü, Tolmaçevskaya, Berendey, Kitay qorod, Kalpaçnaya ve s. adların Moskva altı regionlarda Alpatevo, Baskaçi, Kobyakovo, Konçakovo, Kunakovo, Sayqatovo, Tarkanovo, Epañino, Konakovka, Barsuki, Baybaki, Kabanka (çay, göl), Kirpiçnaya, Yakşino, Başino ve s. gibi lügat makalesi dâhildir. Bu sayı mini geçen Türk adlarının Rusiyada varlığı, elbette hiçbir halinde rastgele sayılabilmaz. Bu coğrafi adlar Rusların ta kadimden barındığı Bulgar devleti medeniyeti, ardınca Altın Orda dövrü varlığının bariz nişaneleri hesab olunmalıdır.

Rusya tarihinin – kecmişinin uyukulu sahifalarında muammalara karışık kayıb olan, yaddaşlardan da silinen “tarihçeler”e ışık saçan Türk kökenli bu adlar – Barık, Balkaşinski, Barancik, Barışovo, Mamonovka, Suvorovo, Çaplıgino, Taldıkino, Timiryazev, Yasırka, Tokay, Talzino, Tamlık, Kazar, Beketovo, Çigirinka, Çirikovo, Kuluntaevka, Karaulovka, Saltiki, Baskacı, Çoqodaev, Çulpanovo, Almazovo, Arxarovo, Tugarino, Torkunovka, Baklanovo, Şişkovo, Xatun, Tuluçeyevo, Kondirev, Begiçev, Bulgakovo, Çelişev, Kubanovka, Kutuzovka, Karandakovo, Başmakovo ve s. kibi soy, nesil, tire, uruğ, habele möhteşem Türk asıllı

aileleri ifade etmekle hakiki tarihin, gözardı edilmiş talih yazısının aşkara çıkarılmasına, öğrenilmesine, nihayet kabullenmesine destek olur.”

Eserde 1275 madde başı Türkçe kökenli yer adı incelenmiştir. Bu adların bir kısmı, birden fazla yerin adı oldukları için 2. defa madde başı olarak ele alınmıştır. Ancak birkaç yerin adı oldukları halde tekrar yer verilmeyen bazı yer adları da bulunmaktadır. Tekrarlar çıkarılınca tespit edilen ve incelenen yer adı sayısının 1200 civarında olduğu görülür.

Eserde madde başı olan yer adlarını nasıl incelediği, herhangi bir seçme yapılmadan alınmış aşağıdaki örnekten anlaşılabilir:

“Almazovo – Moskva vilayetinde (Şelkovsk ve S. Posad ray.) kendler:

1653-cü ilden ise kendin sahibi Volokdalı tacir çar müşaviri ve çar möhür-darı olan Erofej İvanoviç Almaz olmuştur (1638’ci ilde haçlanmış); kend de, onun tikdirdiyi, indiye dek kalan kilse de sahibinin adı ile Almazovo adlanırdı.1707’ci ilde ise kendin sahibi onun oğlu Semyon Erofejeviç Almazov idi. Hazırda kendde Almazovların ezemetli sarayı kalmaktadır.

Ruslarda Almaz Türk soyadı meşhur devlet hadimi Yerefej İvanoviç Almazdan başlar. Soyadı 1. korhmaz, karamaz (bakmayan) adları modelinde: “almayan, alınmayan”; 2- almas daşı, “brilliant” manalı sözden yaranmıştır. İlk vahtlar Alemazov şeklinde işlenmesi ise soyadının 1’ci mana ile bağlılığını ortaya koyur. Almazovların aile gerbinde almas daşı, yuharı hissesinde ise bilavasita ailenin Türk bağlarını gösteren ok ve kılıç hekk olunmuştur. Türk tarihinde Bulgar hanı Almaz melumdur; Almaz adlı Macar kralı da olmuştur. Orlov, Ryazan, Tula, Saratov vilayetlerinde aynı adlı kendler vardır.

Baskakov, 44, 182; Beselovski, 12; Pospelov, 128; Halıkov, 24; Atalay, 19 (s. 38)”

Eserin ilmî redaktörlüğünü de yapan milletvekili Prof. Nizami Cafe-rov, Rusyanın merkezinde, Moskova ve çevresinde yer adı olarak kullanılan Türkçe kökenli adların çokluğunu; *“Türklerin ayağı deyen ele bir coğrafiya yohdur ki orada medeniyyet oyamıb çiçeklenmesin. Bu manada tarihi Moskva şehir arazilerinin Türk adları bu möhteşem mentekenin salınmasından, teşkilinden tutmuş merkezi şehir kimi çiçeklenmesine keder olan taleğinde Türk imzasını sübut edir.”* sözleriyle yorumlar.

Prof. Nizami Caferov kitaba yazdığı takdim yazısında kitapla ilgili duygu ve düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: *“Bir daha emin olursan ki, heketen de Türk halklarının möhteşem bir tarihi var ve eslinde dünyanın en büyük imperiyalarını Türkler yaradıp, bizler ise çok zaman bu imperiyaların tarihinden özümüzü kenar tutmuş ve varis olma rolümüzü unudmuşuk. Bu da tesirsiz ötüşmeyib, neticede bir vaht güçlü olan heketeler zeifleyip, ehtimaller derecesine enib, bu silinmez izlerin erseye getirdiyi davamlı eneneler kırılıb, unudulubdur.”*

Nizami Caferov bu adların Türklerin bu bölgelerin yerli ahali olduğunu ortaya koyduğunu ve araştırmannın, bu bölgelerde medeniyetin yayılmasında ve bölgenin “çiçeklenmesinde” Türk milletinin önemli bir rolü olduğunu da karşı konulmaz bir şekilde açığa çıkardığını vurgulamaktadır. Caferova’a göre bu eser sayesinde, “Şerkî slavyan halklarının tarihinde Türk’ün rolü parlak şekilde ve hekiki, tekzib olunamaz deyerde tekdım olunmaktadır.” Ayrıca “Rusların medeniyeti ve ahlakî menbeyinin formalaşması ve güçlendirilmesinde, nehayet Rus devleti kuruculuğu işinin doğulması ve kuvvetlendirilmesi sahesinde Türk dövletçilik tecrübeleri ve dersleri, büyük medeniyet tesirlerinin olduğu” da bu eserle açığa çıkarılmıştır.

Prof. Dr. Minehanım Nuriyeva Tekeli, eserinin başındaki “ohucuya” başlıklı bölümün sonunda, “yüreğinin saçtığı bu ışıklı zerreciklerin Türk dünyasının yeniden uyanmasına, araştırmacıların Türkün unutulmuş tarihini açığa çıkarmalarına yardımcı olmasını temenni ettiğini” ifade etmektedir.

Yazarın deyimiyle bu kitap, sadece dilci, tarihçi ve coğrafyacılar için değil, Türkolojiyle ilgilenen bütün okuyucu ve araştırmacılar göz önüne alınarak hazırlanmıştır.

Bütün araştırmalarını Türk dili, Türk tarihi ve Türk kültürünün öğrenilmesi ve korunması yönünde yapmış olan Prof. Dr. Minexanım Nuriyeva Tekeli’nin Türkoloji açısından büyük önem taşıyan *Merkezî Rusiyanın Türk Coğrafyası (Etimoloji Çalışma)* adlı bu çalışması uzun yıllar çekilen zahmetin ve büyük bir emeğin ürünü olup çok ilginç bir konuyu ele almaktadır. Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış eserlerin, herhangi bir değişiklik yapılmadan ülkemizdeki insanların birçoğu tarafından anlaşılabilceği kanaatiyle, Türkiye’de de yayınlanmasını temenni ediyorum. Türkolojiyle ilgili araştırmalar için gerekli donanıma sahip olan araştırmacıyı bu önemli çalışmasından dolayı kutluyor ve kendisinden beklenen bu tür yeni çalışmalarında başarılar diliyorum.

